

Variation och förnyelse

Arbetsparande i Sverige 1870–1914

DAN BÄCKLUND *Uppsala universitet*

KRISTINA LILJA

Under sent 1800-tal steg reallönerna och arbetarnas materiella levnadsförhållanden förbättrades långsiktigt. Ett stort problem var dock inkomstbortfall vid arbetslöshet och sjukdom samt att inkomsterna sjönk när arbetarna blev äldre. Uppsatsen behandlar hur de genom eget sparande försökte hantera denna osäkerhet innan socialpolitiska reformer genomfördes. Vilka sparmotiv dominerade och vilka sparformer prioriterades av olika arbetargrupper? Hur förändrades detta under tiden 1870–1914?

I uppsatsen "En studie över sparsamheten i Sverige", publicerad år 1932, vände sig K.-G. Hagström mot påståendet att svenskar var slösaktiga och framhöll att de tvärtom i allmänhet var sparsamma. Som exempel anfördes att såväl torpare som bönder och handelsmän sparade genom att på olika sätt investera. Mera osäkert var hur det förhöll sig med arbetarna. "Endast i fråga om industriarbetarna, inberäknat timmerhuggare och flottningskarlar, samt sjömännen har man större anledning misstänka bristande sparsamhet som regel", ansåg han.¹

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

Forskningen har skett inom projektet "Eget eller offentligt sparande för ålderdomen?", finansierat av Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse, Tore Browalds Stiftelse.

1. K.-G. Hagström, "En studie över sparsamheten i Sverige." SOU 1932:36. 1928 års pensionsförsäkringskommitté och organisationssakkunniga: statistiska undersökningar och kostnadsberäkningar m.m. Del II (Stockholm 1932) s. 152. Hagström var försäkringsman och matematiker.

Docent Dan Bäcklund, f. 1947, är lektor vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Han forskar för närvarande om familj och försörjning under industrialiseringen och är brett intresserad av ekonomisk utveckling i samband med industrisamhällets framväxt.

E-post: dan.backlund@ekhist.uu.se

Docent Kristina Lilja, f. 1968, är lektor vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Hon har under flera år forskat om finanshistoria och då särskilt intresserat sig för familj och sparande samt för andrahandsmarknadens utveckling i ett historiskt perspektiv.

E-post: kristina.lilja@ekhist.uu.se

Hagström förmodade dock att även arbetarnas sparsamhet hade ökat på senare år, det vill säga sedan början av 1900-talet. Den uppfattningen baserade han på en studie av primärmaterialet till levnadskostnadsundersökningarna 1913–1914 respektive 1923. Resultaten visade att försäkringssparandet, speciellt i liv- och kapitalförsäkringar, var stort och dominerade bland löntagarna, medan exempelvis banktillgångar inte ökade.² Hagström fann dessutom att försäkringspremierna inte var korrelerade med hushållens budgetbalans, vilket han tolkade som att de i princip var oberoende av hur stora överskotten var. De som betalade mest i premier tenderade till och med att ha genomsnittligt sämre budgetbalans än de som betalade mindre, vilket han ansåg tyda på att de allra ivrigaste försäkringsspararna i längden inte skulle orka med sina åtaganden. Av detta drog han slutsatsen att det till stor del rörde sig om en framtvingad sparsamhet, ”en genom ansträngning åstadkommen delaktighet i det kollektiva sparandet, under det att någon annan fortskridande ökning av tillgångarna icke kan konstateras”³.

Det ligger nära till hands att i Hagströms analys se en återspeglning av ett synsätt som hade varit förhärskande under 1800-talet, inte bara i Sverige utan även i andra delar av Västeuropa, och som gick ut på att arbetarna var slösaktiga och själva saknade förmåga att inse behovet av att spara och planera för framtiden.⁴ Närmare granskning visar dock att han förklarade arbetarnas låga sparförmåga med att de hade så små och osäkra överskott.⁵ Av den anledningen var kollektiva lösningar nödvändiga, medan arbetarna däremot inte klarade av att spara individuellt, exempelvis i banker. Dessa användes, enligt Hagström, huvudsakligen för att placera ”för tillfället oanvända pengar”⁶.

Sedan Hagström skrev sin uppsats förefaller få ha intresserat sig för arbetarsparandets tidiga historia i Sverige. I varje fall har inga övergripande studier gjorts. Det kan tyckas märkligt, eftersom arbetarna utgjorde mer än halva Sveriges befolkning runt sekelskiftet 1900.⁷ Anledningen

2. Hagström (1932) s. 120–137, 152. Uppenbarligen jämförde han bruttoavgifter för försäkringar med nettosparande i banker.

3. Hagström (1932) s. 125.

4. Fattigdom ansågs självförvållad och principen om ”hjälp till självhjälp” var förhärskande. Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratis idéutveckling 1* (Stockholm 1967) s. 42–53.

5. Hagström (1932) s. 130.

6. Hagström (1932) s. 130.

7. Sten Carlsson, *Yrken och samhällsgrupper: Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866* (Stockholm 1968) s. 267.

torde vara att deras sparande var för litet både för att vara av intresse för kapitalbildningen och som ett alternativ till omfattande socialpolitiska reformer. Det motsäger emellertid inte att det var av yttersta vikt för arbetarna själva, så länge som de socialpolitiska diskussionerna i bästa fall resulterade i nya utredningar. En sparad slant gav möjlighet att uppnå ett visst ekonomiskt oberoende, vilket kunde innebära att slippa skuldsätta sig i samband med sjukdom eller att inte behöva anlita fattigvården, när arbetsförmågan avtog på ålderns höst.

Samtidigt kan man ställa sig frågande till den karakteristik Hagström gav av arbetarsparandet, när han så starkt betonade försäkringarnas roll. Den baserades enbart på en analys av förhållandena under 1910- och 1920-talen. Hur insiktsfull denna än var, kunde den inte kompensera för avsaknaden av ett mer långsiktigt perspektiv, och arbetare hade bevisligen sparat redan före 1913.⁸ Krävdes verkligen kollektiva lösningar för att ett mer allmänt arbetarsparande skulle växa fram i Sverige? Vilken roll spelade överskottets förändring för detta, och hur fungerade samspelet mellan kollektivt och individuellt sparande? Vad kan, mer generellt, sägas om olika sparformers betydelse och om de svenska arbetarnas sparsamhet utifrån en studie av arbetarsparandets historia? Vi vill söka svar på dessa frågor genom att utöka tidsperspektivet bakåt till att omfatta perioden 1870–1914, vilken bland annat kännetecknades av att reallönerna långsiktigt steg och att flera nya sparformer, som explicit vände sig till arbetare och andra småsparare, introducerades. Forskning har påvisat att reallöneökningen resulterade i förändrade konsumtionsvanor och stigande materiell standard.⁹ Däremot är föga känt om hur arbetarna försökte påverka sitt ekonomiska manöverutrymme genom att spara.¹⁰

8. Se exempelvis Kristina Lilja & Dan Bäcklund, "To depend on one's children or to depend on oneself: Savings for old-age and children's impact on wealth", *The History of the Family* 18:4 (2013b) s. 510–532.

9. Se exempelvis Bo Gustafsson, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913* (Uppsala 1965); Lars Cornell, *Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860–1890* (Göteborg 1982).

10. Att skuldsättning ofta förekom visas i exempelvis Birgitta Skarin Frykman, *Arbetarkultur – Göteborg 1890* (Göteborg 1990) s. 130–198, och Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm 1993) s. 179–189. Den senare menar att skuldsättning var typisk för de egensinniga arbetarna och sparande för de sköttsamma.

Arbetersparande – vad vet vi?

Den etablerade bilden av arbetarsparandets historia under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal bygger huvudsakligen på brittisk forskning. Det klassiska verket är Johnsons *Saving and Spending* från 1985 som behandlar de brittiska arbetarhushållens ekonomi 1870–1939. Johnson diskuterade bland annat påståendet att arbetarnas små finansiella tillgångar berodde på att de var slösaktiga och inte klarade av att tänka långsiktigt. Han vände sig emot detta synsätt och betonade i stället att orsaken främst var låga löner och osäkra anställningsvillkor. Han visade dessutom att de snäva ekonomiska ramarna spelade stor roll för vilka sparmotiv som prioriterades. Arbetarsparandet kunde, menade Johnson, i hög grad karakteriseras som "something put aside".¹¹ Försiktighetsmotivet, för att täcka inkomstbortfall i samband med sjukdom, arbetslöshet och dödsfall, dominerade. Däremot var sparandet för ålderdomen litet och helt otillräckligt för de behov som fanns. Orsaken var att detta krävde långsiktig ekonomisk planering som i sin tur förutsatte betydligt större och mer stabila överskott. Johnson pekade också på att arbetarna sparade i många olika former – sparbanker, begravningskassor, så kallade *friendly societies* (självhjälpsföreningar), livförsäkringar etcetera – och att formerna endast långsamt förändrades över tid. I början av 1900-talet dominerade tillgodohavanden i sparbanker och *friendly societies*. Senare förändrades detta successivt så att reserverna för ålderdomen ökade i och med att kapitalförsäkringar blev allt viktigare, medan betydelsen av *friendly societies* och banktillgångar minskade. Enligt Johnson hade 1908 års pensionsreform en nyckelroll, eftersom den gav arbetarna hopp om att kunna bygga upp en reserv för ålderdomen.¹² Oaktat alla de skiftande sparformer som förekom, var ett genomgående drag att de totala sparbeloppen var mycket små. För år 1911 beräknade Johnson att varje vuxen arbetare (20 år och uppåt) i genomsnitt hade finansiella tillgångar som endast motsvarade drygt två månaders inkomst för en okvalificerad arbetare.¹³

Johnson redovisade huvudsakligen data för 1900-talet. Hans bild av utvecklingen kompletterades senare av Boyer, som framhöll att de brittiska arbetarna genom självhjälp på olika sätt försökte hantera den

11. Paul Johnson, *Saving and spending: The working-class economy in Britain 1870–1939* (Oxford 1985) s. 214.

12. Paul Johnson, "Self-help versus state help: Old age pensions and personal savings in Great Britain, 1906–1937", *Explorations in Economic History* 21 (1984) s. 329–350.

13. Johnson (1985) s. 205–209.

finansiella osäkerheten. Ett resultat var att antalet medlemmar i *friendly societies* växte kraftigt, vilket ledde till att andelen arbetare som hade rätt till sjukersättning steg från drygt en fjärdedel år 1850 till 47 procent år 1911. Parallellt ökade banktillgångarna. En bearbetning av hans data ger vid handen att ökningen uppgick till mer än 150 procent per vuxen manlig arbetare mellan 1870 och 1913.¹⁴

Trots skillnader i tid och rum, delade således Johnson och Boyer Hagströms bedömning att små och osäkra överskott satte sin prägel på arbetarnas sparande. En viktig skillnad var dock att de två förstnämnda betonade arbetarnas egna drivkrafter, och att detta tog sig uttryck både i individuella och kollektiva lösningar, medan Hagström ensidigt lade vikt vid det sistnämnda. I tysk forskning har också individuellt sparande i exempelvis sparkassor lyfts fram. Där har dessutom skillnaderna mellan olika arbetare betonats och att de berodde på faktorer som inkomstnivå och antal barn, men även på att det fanns stora olikheter i sparsamhet mellan hushållen.¹⁵ Både Johnson och Boyer framhöll vidare försiktighetsmotivet som centralt, och den förre menade att detta dominerade ännu under mellankrigstiden. Även i studier av sparbanker och sparkassor har detta motiv lyfts fram för 1800-talet,¹⁶ men också andra kortsiktiga motiv, exempelvis målsparande, har ansetts viktiga.¹⁷ Vad gäller långsiktigt sparande för ålderdom/arv är det främst amerikanska forskare som funnit tecken på att det förekommer mer allmänt bland arbetare redan vid sekelskiftet 1900.¹⁸ Orsaken är förmodligen att reallönerna var högre i USA.¹⁹

14. George R. Boyer, "Insecurity, safety nets, and self-help in Victorian and Edwardian Britain", i David Eltis, Frank Lewis, & Kenneth Lee Sokoloff (red.), *Human capital and institutions: A long run view* (Cambridge, MA 2009) s. 67–72.

15. Hubert Kiesewetter, "Zur Entwicklung sächsischer Sparkassen, zum Sparverhalten und zur Lebenshaltung sächsischer Arbeiter im 19. Jahrhundert (1819–1914)", i Werner Conze & Ulrich Engelhardt (red.), *Arbeiterexistenz im 19. Jahrhundert: Lebensstandard und Lebensgestaltung deutscher Arbeiter und Handwerker* (Stuttgart 1981) s. 446–486; Günther Schulz, "Der konnte freilich ganz anders sparen als ich", i Conze & Engelhardt (red.) (1981) s. 487–515.

16. Peter L. Payne, "The savings banks of Glasgow 1836–1914", i Peter L. Payne (red.), *Studies in Scottish Business History* (London 1967) s. 157–171; Schulz (1981) s. 493.

17. George Alter, Claudia Goldin & Elyce Rotella, "The savings of ordinary Americans: The Philadelphia Saving Fund Society in the mid-nineteenth century", *Journal of Economic History* 54:4 (1994) s. 748–767.

18. Carole Haber & Brian Gratton, *Old age and the search for security: An American social history* (Bloomington & Indianapolis 1993) s. 72–81.

19. Kevin H. O'Rourke & Jeffrey G. Williamson, "Open economy forces and late nineteenth century Swedish catch-up: A quantitative accounting", *Scandinavian Economic History Review* 43:2 (1995) s. 179.

Utgångspunkter och hypoteser

Motiven för att spara kunde vara mycket skiftande. Vi väljer i denna uppsats att utgå från den uppdelning som Alter, Goldin och Rotella använde i sin artikel om sparandet i Philadelphia i mitten av 1800-talet. De urskilde fyra huvudsakliga motiv:

- Försiktighetssparande för att hantera inkomstbortfall i samband med sjukdom, arbetslöshet och dödsfall.
- Målsparande för att ackumulera tillgångar för större inköp.
- Sparande för ålderdomen i syfte att ha en buffert, när arbetsförmågan avtog.
- Arvssparande för att föra över tillgångar till nästa generation.²⁰

Med tanke på vad tidigare forskning visat är det främst försiktighetssparande och sparande för ålderdomen, alternativt för arv, som behandlas här.

I likhet med Johnson och Boyer, men till skillnad från 1800-talsliberalerna, antar vi att arbetarna i grunden inte var mer slösaktiga än andra samhällsgrupper. Detta utesluter givetvis inte individuella skillnader i sparsamhet, men vi antar att de var slumpmässigt fördelade både mellan arbetare och andra grupper och bland arbetarna själva.²¹ Det som generellt spelade roll för sparandet var då först och främst hur stort det ekonomiska överskottet var, men också att för arbetarna lämpliga sparformer fanns att tillgå. Låga och osäkra inkomster satte tydliga gränser för hur mycket som kunde sparas och framför allt för hur regelbundet detta kunde ske, och hypotesen är att försiktighetsmotivet kom i första hand. Vi antar vidare att högre och säkrare inkomster ledde till att fler sparade och till att de sparade beloppen ökade. Det senare medförde även att långsiktigt sparande för ålderdom/arv fick större betydelse. Skillnader i inkomstnivå och försörjningsbördan bör följaktligen ha lett till variationer i sparandets omfattning, motiv och former vid en viss tidpunkt. På motsvarande sätt bör ökade inkomster över tid ha verkat så att andelen som sparade, sparvolymerna och sparandet för ålderdom/arv blev större.

20. Alter, Goldin & Rotella (1994) s. 736–738.

21. Vi väljer att bortse från de ekonomiska konsekvenserna av skillnader i livsstil mellan egensinniga och skötsamma arbetare som Horgby skriver om, eftersom de tycks vara nära kopplade till levnadsstandardens förändring. Horgby (1993) s. 188–189.

I Sverige var reallönerna på 1800-talet väsentligt lägre än i Storbritannien, men de började stiga snabbt under slutet av seklet och kom att närapå fördubblas mellan 1880 och 1913.²² Ökningstakten var avsevärt snabbare än i Storbritannien, vilket ledde till att de svenska lönerna hade passerat de brittiska 1910.²³ Svenska arbetare bör därmed ha fått betydligt större överskott under tiden 1870–1914. Ett ytterligare tecken på detta är att budgetandelen för livsmedel sjönk. Myrdal beräknade att den uppgick till 55 procent åren 1881–1900,²⁴ medan Levnadskostnadsundersökningen 1913–1914 (fortsättningsvis benämnd LKU) visade att livsmedlens andel var 48 procent.²⁵

Flera nya sparformer introducerades också under perioden. I början av 1870-talet fanns, utöver traditionella former som sparande i fordringar och fastigheter, framför allt sparbanker. Vid denna tid började antalet självhjälpsföreningar växa kraftigt och arbetare kunde spara i exempelvis sjuk- och begravningskassor. Även affärsbankerna blev mer intresserade av småspararnas pengar och började ta emot också relativt små insättningar. En annan nyhet kom på 1880-talet då postsparbanker, som vände sig direkt till de minst bemedlade, öppnades runt om i landet. Betydelsefullt var även att en ny typ av livförsäkringar, folkförsäkringar, som direkt vände sig till arbetare, började spridas runt sekelskiftet 1900.²⁶

Vi antar att dessa nya sparformer hade till syfte att göra sparandet mer attraktivt, eller i varje fall att det skulle upplevas så. Om syftet uppnåddes, bör följaktligen sparandet ha ökat, allt annat lika. Vidare kan det antas att olika sparformer konkurrerade med varandra och att detta ledde till en förnyelse av arbetarsparandet över tid genom att tillgångar flyttades över från äldre sparformer till nyare, mer attraktiva sådana. Resonemanget är tillämpligt även på valet mellan att spara individuellt eller kollektivt och skulle kunna bidra till att förklara varför det indivi-

22. Gösta Bagge, Erik Lundberg & Ingvar Svennilsson, *Wages, cost of living and national income in Sweden 1860–1930: Vol. II. Wages in Sweden 1860–1930* (London 1933) s. 260–261.

23. O'Rourke & Williamson (1995) s. 179. Artikeln diskuteras i Svante Prado, "Fallacious convergence?: Williamson's real wage comparisons under scrutiny" *Cliometrica* 2010:4 s. 171–205.

24. Gunnar Myrdal, *Wages, cost of living and national income in Sweden 1860–1930: Vol. I. The Cost of living in Sweden* (London 1933) s. 138.

25. SOS. *Socialstatistik. Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del I. Utredningens huvudresultat* (Stockholm 1921) s. 44.

26. Kristina Lilja, "The deposit market revolution in Sweden" i Anders Ögren (red.), *The Swedish Financial Revolution* (Basingstoke 2010) s. 41–63; Bengt Bergander, *Försäkringsväsendet i Sverige 1814–1914* (Lund 1967) s. 302, 341–345.

duella sparandet var så litet 1913–1914.

Metod och material

Undersökningen baseras främst på bouppteckningar för åren 1900–1905 samt det tryckta primärmaterialet till LKU 1913–1914. Dessa individdata möjliggör en närmare analys av hur arbetarna sparade, vilka variationer som fanns mellan olika grupper av arbetare och vilka förändringar som skedde från slutet av 1800-talet till tiden för det första världskrigets utbrott. De två tvärsnitten kompletteras med makrodata rörande utvecklingen av olika sparformer. Kombinationen av mikro- och makrodata ger, som vi ser det, tillräckligt underlag för en preliminär översikt av arbetarsparandets tidiga historia.

Undersökningen avgränsas till gifta arbetare i städerna. Tillgången på relativt lättillgängligt källmaterial är viktig för detta, eftersom LKU lade tonvikt på städerna och endast omfattade gifta arbetare. Dessa var även de som oftast efterlämnade bouppteckningar. Samtidigt kan det antas att just gifta arbetare utgör en nyckelgrupp om man vill studera sparandet. De hade goda skäl att försöka spara, då försörjningsansvaret omfattade även make/maka och eventuella barn. Av samma skäl hade de förmodligen, åtminstone medan barnen var små, extra svårt att få till ett överskott att lägga undan. Att de bodde i städerna innebar vidare att de var djupt involverade i marknadsekonomin, och att de nya sparformerna var mer tillgängliga än för arbetarna på landsbygden. Vi anser därför att det är en lämplig grupp att studera för att få en bild av hur arbetarsparandet utvecklades.

LKU genomfördes av Socialstyrelsen för att undersöka levnads-kostnaderna för arbetare och lägre tjänstemän. Undersökningen hade föregåtts av liknande studier utomlands samt i Stockholm 1907–1908. Hushållen skulle föra hushållsböcker, där samtliga inkomster och utgifter under ett år noga skulle förtecknas. Det innebär att även sparbelopp och skuldsättning kan beräknas. Totalt utdelades 2 325 hushållsböcker till de som anmält intresse av att delta i undersökningen. Bortfallet var relativt stort och endast 1 355 användes i den tryckta sammanställningen.²⁷ Åtta större städer särredovisades och det är detta material vi använt. Det omfattar totalt 684 arbetarhushåll, av vilka tre exkluderats på grund

27. LKU: *Del I* (1921) s. 7*–16*.

av att männen hade arbetsledande funktioner. Följaktligen används data för 681 hushåll. I LKU redovisas förutom inkomster och utgifter även bostadsort, mannens yrke, hushållets sammansättning och hushållsmedlemmarnas ålder.²⁸

Tillvägagångssättet vid undersökningen ledde till ett positivt urval, vilket Socialstyrelsen påpekade.²⁹ Medelinkomsten för de undersökta arbetarna låg nästan 20 procent över genomsnittet för svenska industriarbetare.³⁰ Det kan också antas att de som genomförde undersökningen var hushåll som mer än normalt vinnlade sig om en ordnad bokföring. Sammantaget bör således de som deltog i undersökningen ha sparat mer än genomsnittsarbetaren.

I bouppteckningarna förtecknades och värderades dödsboets tillgångar och skulder vid bouppteckningstillfället. Dessutom finns uppgifter om den avlidnes bostadsort, yrke/titel, civilstånd, arvingar och ibland ålder. Förteckningarna är ofta mycket detaljrika och möjliggör en uppdelning på olika slag av tillgångar. Det bör påpekas att uppgifterna avser den ackumulerade förmögenheten fram till dödstillfället och därför företrädesvis torde spegla sparandet i slutet av 1800-talet. Förväntad återstående medellivslängd för de som uppnått 15 års ålder var 50 år vid sekelskiftet 1900.³¹ Det innebär att en betydande del av de vuxna dog, medan de ännu var i fullt arbetsför ålder. Bouppteckningsmaterialet ger därmed en relativt god bild av hur tillgångar och skulder varierade under livstiden. En begränsning är dock att åldersuppgifter ofta saknas, och den bristen har endast delvis kunnat avhjälpas genom att använda kyrkobokföringsmaterial som komplement. Av totalt 591 bouppteckningar har 13 exkluderats på grund av att förmögenhet eller nettoskulder var så stora att det finns anledning tro att de härrörde från annat än försörjningen som arbetare.³²

I tidigare forskning har påpekats att lösöretillgångar och fastigheter

28. SOS. *Socialstatistik. Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del III. Hushållsräkenskaper* (Stockholm 1919).

29. *LKU: Del I* (1921) s. 40°.

30. Medelinkomsten enligt LKU var i 525 kr. Motsvarande för svenska industriarbetare 1913–1914 var i 288 kr. Bagge *et al.* (1933) s. 261.

31. *Historisk statistik för Sverige: Del 1. Befolkningen* (Stockholm 1969).

32. Den övre gränsen för förmögenheten har dragits vid 10 000 kr. och den undre vid –2 000 kr.

undervärderades i bouppteckningarna.³³ Det sistnämnda är mest betydelsefullt för denna undersökning. Vi har antagit att det som redovisades i bouppteckningarna var fastigheternas taxeringsvärden. Enligt en beräkning av Sveriges nationalförmögenhet år 1908 uppgick de i städerna till 90 procent av marknadsvärdena.³⁴ Det har föranlett oss att räkna upp fastigheternas boupptecknade värden med tio procent.

Enligt 1734 års lag, ärvdabalken, skulle bouppteckningar i princip upprättas efter alla avlidna som var gifta eller änkor/änkemän vid döds-tillfället. I praktiken tycks endast de som hade tillgångar ha boupptecknats. Det innebär att de boupptecknade i ekonomiskt avseende utgjorde ett positivt urval.³⁵ I vårt material är bouppteckningsgraden för de gifta arbetarna 67 procent.³⁶ Gemensamt för både LKU och bouppteckningarna är således att de mer välbeställda arbetarna är överrepresenterade.

Bouppteckningarna gäller Eskilstuna, Falun och Uppsala, medan det material av LKU som använts innefattar åtta större städer (Uppsala, Eskilstuna, Jönköping, Malmö, Helsingborg, Göteborg, Västerås och Gävle). I samtliga utgjorde industribefolkningen 1910 mer än 50 procent (tabell 1). Om bouppteckningarna jämförs med LKU kan det noteras att de förra dels tar med den stad, Eskilstuna, som hade högst andel industribefolkning och dels en, Uppsala, av de två som hade lägst andel. Det ovägdade medelvärdet för de två grupperna av städer var 61 procent i båda tvärsnitten. I det avseendet bör jämförbarheten mellan de två materialtyperna vara god.

En grundläggande skillnad är att LKU gör att flöden av sparande och skuldsättning under ett enskilt år kan beräknas, medan bouppteckningarna visar bestånd av tillgångar och skulder vid ett visst tillfälle. De senare var resultatet av flöden under ett antal år. Följaktligen är jämförbarheten mellan de båda materialen i vissa avseenden begränsad, vilket vi beaktat i analysen. I de fall jämförelser kan göras med aggregerade data som visar utvecklingen över tid av inkomster och olika sparformer

33. Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län* (Uppsala 1979) s. 139; Sigurd Montelius, *Västerås genom tiderna: Del III* (Västerås 1993) s. 445–448.

34. *Sveriges nationalförmögenhet omkring år 1908 och dess utveckling sedan midten av 1880-talet* (Stockholm 1912) s. 114, 302–303.

35. Nils-Arvid Bringéus, *Bouppteckningar som etnologisk källa* (Lund 1977) s. 3–10.

36. För okvalificerade arbetare var bouppteckningsgraden 61 % och för kvalificerade 78 %. I undersökningen används 342 bouppteckningar efter okvalificerade arbetare och 236 efter kvalificerade.

(exempelvis livförsäkringar), anser vi dock att underlaget för slutsatser är gott. Skälet är att vi då kan bedöma om de resultat LKU visar för ett år, och de skillnader som finns mellan dessa och motsvarande data ur bouppteckningarna, passar ihop med utvecklingen på aggregerad nivå. Av generellt intresse är att genomsnittet för åren 1913–1914 låg mycket nära trendlinjen för realinkomsternas utveckling 1890–1914, vilket tyder på att det rörde sig om ett tämligen normalt sparår.³⁷ En viktig fördel är samtidigt att bouppteckningarna och LKU i vissa avseenden kompletterar varandra och därigenom bidrar till en mer mångfacetterad bild. Ytterligare en fördel är att jämförelsen mellan bestånden vid sekelskiftet 1900 och sparflödena 1913–1914 gör det lätt att upptäcka hur sparandet förändrades i början av 1900-talet.

TABELL 1: *Industriebefolkningens andel av totalbefolkningen i de undersökta städerna 1910*

Stad	Industriebefolkningens andel (%)
Eskilstuna	73
Falun	56
Gävle	57
Göteborg	55
Helsingborg	53
Jönköping	65
Malmö	61
Uppsala	53
Västerås	67

Källa: SOS. *Folkräkningen 1910: Del III* (Stockholm 1917).

Anm.: Vid beräkningen har huvudgrupperna V (Husligt arbete) och VI (Utan närmare angivet arbete) exkluderats.

I uppsatsen används huvudsakligen kvantitativ metod. För att säkrare kunna dra slutsatser på basis av individdata har korrelationskoefficienter beräknats. De ger ett mått på det statistiska sambandet mellan två variabler, exempelvis inkomst och sparande.³⁸ För att testa om detta är signifikant används p-värden. Ju lägre de är desto mindre är sannolikheten för att sambandet ska vara slumpmässigt.³⁹

37. Bagge *et al.* (1933) s. 260–261.

38. Korrelationskoefficienten, r , kan anta värden mellan +1 (fullständigt positivt samband) och -1 (fullständigt negativt samband). Vid värden nära 0 saknas statistiskt samband.

39. I denna artikel anges signifikansnivåerna enligt följande: * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$. ** innebär således att det är mindre än 5 % sannolikhet för att utfallet är slumpmässigt.

Med tanke på att så lite är känt om arbetarsparandet i Sverige är redovisningen av empirin central. Vi väljer att redovisa de båda tvärsnitten var för sig, eftersom de ger olika typer av information om sparandet (flöden respektive bestånd). Utgångspunkt tas i LKU 1913–1914, som också Hagström använde. En stor fördel med det materialet är att inkomstuppgifter finns, vilket gör det möjligt att pröva en del av våra utgångspunkter och hypoteser om överskottets betydelse för sparandet. Därefter behandlar vi bouppteckningarna 1900–1905 och försöker fastställa i vad mån de ger samma eller en annan bild av arbetarsparandet. För vart och ett av de två tvärsnitten analyseras sparandets storlek och hur det var fördelat på olika former av sparande.

Med sparande avses i denna uppsats att summan av tillgångar, exklusive lösöre, ökade mer än skulderna. Vi är medvetna om att arbetarna kunde spara även i lösöre, men tar inte hänsyn till detta eftersom det är svårt att skilja från konsumtion. Sparande definierat på detta sätt kan beräknas direkt av bouppteckningarna. För att beräkna sparandet enligt LKU används uppgifter om försäkringsavgifter (exklusive fackföreningsavgifter⁴⁰), försäkringsutbetalningar (sjukhjälp) samt förändring av banktillgodohavanden, skulder, fordringar och kontantinnehav under året.

Arbetarsparandet 1913–1914

Sammanställningen för 1913–1914 (tabell 2) visar att hushåll med inkomster under medianen sparade i genomsnitt 11 kronor under året, vilket motsvarade endast 0,8 procent av hushållsinkomsten. För hushåll med inkomster över medianen var motsvarande belopp 77 kronor respektive 3,8 procent.⁴¹ För att få en uppfattning om hur långt detta räckte kan tankeexperimentet göras att sparbeloppen 1913–1914 skulle ha varit representativa för hela den yrkesaktiva perioden. För att undvika effekter av att åldrarna 31–50 år är överrepresenterade i LKU, och sparandet varierade över livscykeln, har medelvärden beräknats för var och en av de fyra tioårsgrupper som ryms inom spannet 21–60 år. Resultatet blir då att de som hade inkomster under medianen skulle ha fått ihop totalt 690 kronor vid 60 års ålder. På det kunde man inte leva särskilt länge,

40. Fackföreningsavgifterna har exkluderats, dels för att det är svårt att beräkna hur mycket av dessa som utgjorde ett sparande och dels på grund av att motsvarande data saknas i bouppteckningarna.

41. Vid bestämningen av medianinkomst har hushållens totala inkomster använts. Medianen var i 698 kr.

eftersom det endast motsvarade ungefär en halv årsinkomst vid den här tiden.⁴² Inkomsttagarna på den övre halvan hade ett betydligt bättre läge, då deras besparingar skulle ha uppgått till 4 030 kronor, enligt samma beräkningssätt. För hela arbetargruppen var medelvärdet 2 280 kronor. Det var således endast de mest högvärlödade arbetarna som hade någon möjlighet att "pensionera sig" på egna besparingar vid tiden för folkpensionsreformen.

Precis som Hagström visade, dominerade kollektivt försäkrings-sparande fullständigt och utgjorde drygt 92 procent av totalsumman. Premier till liv- och kapitalförsäkringar var viktigast (tabell 2). De var avsevärt större än nettot för arbetare med inkomster under medianen, och tabellen visar att dessa finansierade premierna genom att ta ut pengar från banken, öka skulderna och ta hem utestående fordringar och smålån. Bland hushåll med inkomster över medianen stod liv- och kapitalförsäkringar för hälften av sparandet, och de hade i övrigt utrymme för att sätta in pengar i bank, amortera lån och öka på kontantnehaven.

TABELL 2: Sparflöden för arbetare i olika inkomstgrupper 1913–1914, medelvärden (kr.)

Sparform	Inkomster under median	Inkomster över median
Sjuk- och begravningskassa	24	31
Erhållen sjukhjälp	-24	-22
Liv- och kapitalförsäkringar	26	37
Olycksfallsförsäkring	1	2
Pensionsavgift	1	4
Kontantförändring	3	13
Upptagna lån	-48	-62
Återbetalda lån	42	65
Bankinsättning	33	77
Bankuttag	-42	-64
Utestående fordringar	-5	-4
Netto finansiellt sparande	11	77
Antal hushåll	342	339 ¹

Källa: SOS. *Socialstatistik. Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del III. Hushållsräkenskaper* (Stockholm 1919).

Anm.: Tre extremvärden har uteslutits.

42. Det kan noteras att fattigvårdsnormen för "full försörjning" vid denna tid har beräknats till 174 kr./år för en ensamstående man. Åke Elmér, *Folkpensioneringen i Sverige* (Lund 1960) s. 263.

Att arbetarna som grupp lyckades spara betyder förstås inte att alla lyckades. Drygt 20 procent av hushållen hade inte något nettosparande enligt LKU. En del av dem satte visserligen undan sparpengar, men uttagen var ännu större och tillgångarna minskade följaktligen under året. Berodde detta generellt på att överskotten var för små eller var det lika vanligt att arbetare med stora överskott inte sparade? Det sistnämnda skulle tyda på att speciella drag i arbetarkulturen, exempelvis slösaktighet, var helt avgörande. För att besvara frågan måste hänsyn tas både till inkomsterna och till försörjningsbördan. Ett sätt att mäta den senare är att räkna om hushållets storlek till konsumtionsenheter och sedan beräkna inkomsten per konsumtionsenhet, vilken indirekt bör ge en rätt god approximation av överskottets storlek.⁴³ Beräkningen visar att de som inte sparade i regel hade låga inkomster i förhållande till försörjningsbördan.⁴⁴ En gräns gick vid ungefär 800 kronor per konsumtionsenhet. Under denna gräns var det 25 procent som inte sparade, medan andelen var 14 procent för de med inkomster över gränsen. Bland de få hushåll som hade mindre än 400 kronor per konsumtionsenhet, var det nästan vartannat som inte sparade (8 av 17). Över huvud taget finns ett tydligt samband mellan hur mycket som sparades och hur hög inkomsten per konsumtionsenhet var (figur 1), vilket är i linje med våra utgångspunkter för studien.⁴⁵

Försäkringar 1913–1914

Enligt LKU betalade 85 procent av arbetarhushållen avgifter till sjuk- och begravningskassor (tabell 3). Högst var andelen i Eskilstuna (96 procent) och lägst i Göteborg och Uppsala (79 respektive 80 procent). Det var mest industriarbetare som hade sjukförsäkring, medan detta var relativt ovanligt bland arbetare inom Handel och samfärdsel samt Allmän tjänst och fria yrken.⁴⁶ Förhållandet bidrog till att andelen sjukförsäkrade var så hög i LKU, eftersom industriarbetare var kraftigt

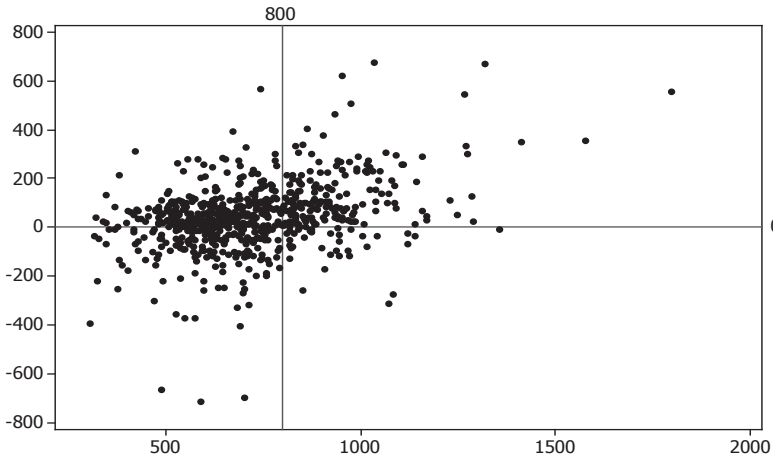
43. En vuxen man motsvarade 1,0 och en vuxen kvinna 0,8 konsumtionsenheter. För en utförligare redovisning av hur omräkningen gjordes, se *LKU: Del I* (1921) s. 17–19.

44. Korrelationen mellan inkomst per konsumtionsenhet och förekomst av sparande, $r = -0,13^{***}$.

45. $r = 0,36^{***}$.

46. Primärmaterialen visar att av de 99 hushåll som saknade sjukförsäkring kunde 25 räknas till Handel och samfärdsel och ytterligare sju till Allmän tjänst och fria yrken. Dessa kategorier utgjorde respektive 4,7 och 0,9 % av det totala antalet undersökta arbetare. *LKU: Del I* (1921) s. 21.

FIGUR 1: Samvariationen mellan sparande (y-axeln) och inkomst per konsumtionsenhet (x-axeln) 1913–1914 (kr.)

Källa: SOS. *Socialstatistik. Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del III. Hushållsräkenskaper* (Stockholm 1919).

överrepresenterade.⁴⁷ Överskattningen ska emellertid inte överdrivas. Uppgifter för år 1910 visar att antalet medlemmar i kassorna motsvarade 24 procent av befolkningen i städerna, medan andelen var betydligt lägre på landsbygden (7 procent). Om det antas, att det endast fanns en medlem per hushåll och hänsyn tas till att medlemskap i flera kassor förekom, blir resultatet att 67 procent av hushållen i städerna skulle ha haft sjukförsäkring.⁴⁸ I själva verket förekom det naturligtvis att flera hushållsmedlemmar betalade sjukkasseavgifter. Å andra sidan var medlemskap vanligare bland arbetare än bland tjänstemän och företagare. Slutsatsen blir därför att en mycket stor andel av arbetarna i städerna hade sjukförsäkring vid den här tiden.

47. Industrierbetare utgjorde två tredjedelar av alla gifta manliga arbetare i de svenska städerna, men 93,5 % av arbetarna i LKU. SOS. *Folkräkningen 1910: Del III* (Stockholm 1917); LKU: *Del I* (1921) s. 21*.

48. Kommerskollegium beräknade att dubbelt medlemskap gjorde att antalet sjukförsäkrade borde reduceras med 15 %. Jenny Andersson, *Staten och sjukkassorna: Regleringarna av den svenska sjukförsäkringen 1891 och 1910* (Uppsala 2000) s. 10–11, 30. Uppgifterna om antalet hushåll grundas på *Historisk statistik: Del 1* (1969).

Avgifter till sjuk- och begravningskassor uppgick i genomsnitt till nära 2 procent av inkomsterna och stod för en betydande del av bruttosparandet 1913–1914 (tabell 2). Samtidigt erhöll många hushåll mer i sjukhjälp än vad de betalade i avgifter. För den grupp som hade inkomster under medianen var dessa båda flöden ungefär lika stora.⁴⁹ Förhållandet illustrerar tydligt det kollektiva sparandets idé. Som tabell 3 visar var sjukförsäkring mycket högprioriterad, då andelen som betalade avgifter var lika hög oberoende av inkomst per konsumtionsenhet (korrelation nära noll). Utfallet är helt i linje med antagandet att det som först och främst fick arbetarna att spara var försiktighetsmotivet.

Enligt Johnson ledde små och osäkra överskott till att arbetarna inte kunde planera sin ekonomi långsiktigt och därför inte kunde spara för ålderdomen. Resultaten från LKU förefaller jäva detta påstående, eftersom så många som 68 procent av arbetarna betalade premier till liv- och kapitalförsäkringar (tabell 3). Framför allt torde det ha rört sig om så kallade folkförsäkringar som gjorde ett segertåg i början av 1900-talet. Det stora genombrottet kom när Svenska arbetarförsäkringsanstalten Trygg lanserade en sammansatt kapitalförsäkring som kunde tecknas på så små belopp som 100 kronor. Premierna kunde inbetalas vecko- eller månadsvis och inkasserades i hemmen. Sparformen var således direkt anpassad till arbetarhushållens begränsade ekonomiska överskott. Då det var en kapitalförsäkring kunde försäkringsbeloppet lyftas vid en viss ålder, ofta 50 år, vilket lämpade sig utmärkt för de som ville spara inför ålderdomen. Andra bolag följde i Tryggs fotspår, och mellan 1900 och 1914 ökade antalet liv- och kapitalförsäkringar från 168 000 till 855 000. Av ökningen stod de två ledande folkförsäkringsbolagen för nära 60 procent.⁵⁰ Det Hagström såg som ett typiskt drag i arbetarsparandet var således i mycket hög grad något som först under decenniet före 1914 hade vuxit fram till följd av folkförsäkringarnas kraftiga expansion.

49. Om det antas att sjukhjälp helt kom från sjukkassor skulle sparandet bli 0 kr. och för gruppen med högre inkomster 9 kr. (Tabell 2). Förmodligen stämmer inte antagandet fullt ut eftersom sjukhjälp kan ha erhållits från andra källor, exempelvis företagskassor. Dessutom började vid denna tid avtal slutas om sjuklön. Jonas Olofsson & Per Gunnar Edebalk, "Enskilt och offentligt i socialpolitiken: Arbetsplatsanknuten sjukersättning i Sverige 1830–1955", *Historisk tidskrift* 120:1 (2000) s. 66–79.

50. Bergander (1967) s. 341–345, 367. Antalet försäkringstagare var 1911 ungefär 1,2 miljoner. Lars Fredrik Andersson, Liselotte Eriksson & Magnus Lindmark, "Life insurance and income growth: The case of Sweden 1830–1950", *Scandinavian Economic History Review* 58:3 (2010) s. 215.

Tvärtemot vad Johnson hävdade, tycks således arbetarna vid den här tiden ha klarat av ett planerat, långsiktigt sparande för ålderdomen, bara villkoren anpassades tillräckligt väl. En närmare granskning av hur premierna finansierades visar dock att överskotten i vissa fall var för små. Arbetare med inkomster per konsumtionsenhet under medianen som betalade premier ökade skuldsättningen⁵¹, vilket tyder på att finansieringen delvis skedde med lån. Något liknande samband med skuldsättning fanns inte för de som hade inkomster över medianen. Det fanns inte heller, oavsett inkomstnivå, för varken avgifter till sjuk- och begravningskassor eller sparande i bank.

Att ta lån för att klara premierna till en liv- och kapitalförsäkring var naturligtvis ohållbart i längden, och resultaten visar att premierna medförde en mycket tung börda för låginkomsttagarna. Enligt Hagström, var detta väl känt hos folkförsäkringsbolagen. "Familjerna ifråga äro till en del desamma, som ofta uppträda som 'efterliggare' i bolagens upp-börd. De orka trots bästa vilja inte med, vad de ansett sig böra åtaga sig. Men vem vill klandra?"⁵² Tydligt är att folkförsäkringarna, med relativt små och ofta återkommande inbetalningar, fick många svenska arbetare att försöka sig på ett planerat sparande för ålderdomen. Samtidigt står det klart att en aldrig så väl anpassad sparform trots allt inte kunde rubba de ekonomiska ramarna, vilket för dem som levde på marginalen innebar att överskotten inte räckte till för att betala premierna. Denna bild överensstämmer väl med Johnsons analys av de brittiska arbetarnas problem med att spara för ålderdomen. Däremot tycks en skillnad vara att de svenska arbetarna vågade sig på långsiktiga sparplaner redan innan pensioner fanns, vilket Johnson menade att de brittiska arbetarna inte gjorde. Möjligen överdrev han svårigheterna. En närmare granskning av de data han presenterade visar att *industrial life assurances* (den brittiska föregångaren till folkförsäkringar) stod för nästan tre fjärdedelar av ökningen i de brittiska arbetarnas tillgångar redan mellan åren 1901 och 1906.⁵³ Det antyder att Johnson kan ha överskattat den betydelse pensionsreformen 1908 hade för att stimulera de brittiska arbetarna till att spara långsiktigt.

51. $r = 0,11^*$.

52. Hagström (1932) s. 125.

53. Johnson (1985) s. 205.

TABELL 3: Procentuell förekomst av olika sparformer samt korrelation mellan förekomst och inkomst per konsumtionsenhet 1913–1914

	Sjuk- och begravnings- kassor	Liv- och kapitalför- säkringar	Bankin- sättningar	Bank- sparande
Andel (%)	85	68	50	29
Korrelation med inkomst/ke	-0,01	0,07*	0,23***	0,25***

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

Källa: SOS. Socialstatistik. *Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del III. Hushållsräkenskaper* (Stockholm 1919).

Till skillnad mot för sjukkasseavgifterna, tycks överskottets storlek ha haft betydelse när det gällde liv- och kapitalförsäkringar. Hushåll med högre inkomster per konsumtionsenhet hade oftare försäkringar (positiv korrelation i tabell 3) och betalade dessutom något större belopp.⁵⁴ Det indikerar att sparandet för ålderdomen kom i andra hand i jämförelse med försiktighetssparandet, vilket är i linje med våra antaganden. Det bör även noteras att andra sparmotiv kunde tillgodoses genom köpet av en liv- och kapitalförsäkring. En bearbetning av LKU visar att försäkringarna var vanligare bland barnfamiljer än bland de som inte hade barn.⁵⁵ Det tyder på att omsorg om barnen, vid sidan av önskemålet om en reserv för ålderdomen, var en viktig drivkraft till att folkförsäkringarna fick så starkt genomslag i början av 1900-talet.

Banker 1913–1914

Tabell 2 visar att sparandet i bank under 1913–1914 var obetydligt. Arbetare med låg inkomst tog till och med i genomsnitt ut mer än de satte in. Detta betyder dock inte att bankkonton sällan användes – tvärtom. Hälften av arbetarna satte in pengar på banken under året (tabell 3) och ungefär lika många gjorde uttag. Mer än en tredjedel gjorde båda delarna, och beloppen för insättningar och uttag var förvånansvärt lika. Det här tyder på att kontona huvudsakligen användes för kortsiktiga ändamål och/eller för löpande utgifter och inte för att långsiktigt ackumulera tillgångar.

54. Premieavgifterna var drygt 30 kr. för hushåll med under 500 kr./konsumtionsenhet och 40 kr. för hushåll med inkomster på mer än 800 kr./konsumtionsenhet.

55. Korrelation, $r = 0,11^{***}$.

De som satte in pengar på banken hade ofta förhållandevis hög inkomst per konsumtionsenhet (tabell 3). I den meningen användes bankkonton för att förvalta det som Hagström ansåg vara "för tillfället oanvända pengar".⁵⁶ I många fall kom dessa att användas under året, men inte i alla. Knappt en tredjedel av hushållen ökade sina banktillgångar. Även i det fallet rörde det sig om hushåll med stora överskott (tabell 3). Här spelade det stor roll om man hade barn eller inte. Hushåll utan barn valde i större utsträckning bank, medan barnfamiljer mer ofta valde livförsäkringar, vilket tyder på att det rörde sig om två alternativa sätt att spara inför ålderdomen.⁵⁷ Utöver detta fanns emellertid också en ren inkomsteffekt som inte var relaterad till om man hade barn eller inte. Den innebar att de som hade relativt höga inkomster sparade i bank oftare än de som hade låga inkomster.⁵⁸ Detta tyder på att banksparandet 1913–1914 för barnfamiljer var ett tredjehandsval, som användes i den mån pengar blev över sedan sjukförsäkringsavgifter och livförsäkringspremier hade betalats.

Fordringar och fastigheter 1913–1914

Två traditionella sätt att spara var att låna ut pengar till andra (ha utestående fordringar) och att köpa egen bostad. LKU visar att båda förekom 1913–1914. Ungefär en tredjedel av hushållen lånade ut respektive fick tillbaka utestående fordringar under året. Det rörde sig i huvudsak om småsummor på upp till 25 kronor. Dessa små personkrediter uppkom troligtvis precis som i dag vid brist på likviditet i samband med löpande konsumtion. Det faktum att de som fick tillbaka pengarna var något fler än de som lånade ut tyder på att systemet fungerade relativt smidigt. Med avseende på sparandet var det bara större fordringar som hade betydelse. De var ovanliga av LKU att döma. Endast tre hushåll ökade sina fordringar med 100 kronor eller mer, medan sex minskade fordringarna med motsvarande belopp. Då undersökningen endast omfattar ett år och inga aggregerade data finns att jämföra med, är det omöjligt att av detta dra slutsatser om hur viktiga fordringar var för sparandet. Vad som kan noteras är att utestående fordringar totalt sett minskade (tabell 2).

56. Hagström (1932) s. 130.

57. Korrelationen mellan förekomst av barn och sparande i bank, $r = -0,14^{***}$, mellan barn och inbetalning till livförsäkring, $r = 0,11^{***}$.

58. Korrelationen med total hushållsinkomst, $r = 0,16^{***}$. Inga signifikanta inkomstskillnader fanns mellan de som hade respektive inte hade barn.

Levnadskostnadsundersökningen år 1923 visade samma tendens, vilket möjligen kan indikera att fordringarna långsiktigt fick mindre betydelse.⁵⁹

Att ha egen bostad var inte heller särskilt vanligt, enligt LKU. Endast cirka 5 procent, i huvudsak arbetare med högre inkomster, ägde bostad.⁶⁰ Variationen mellan städerna var stor. I Uppsala, Eskilstuna och Västerås uppgick andelen till runt 15 procent, medan ingen enda av de undersökta i Göteborg ägde bostad. Bostadsägarna betalade under året av ungefär 40 kronor på sina lån, medan övriga ökade sin genomsnittliga skuld med cirka 5 kronor. Bostaden fungerade som ett långsiktssparande för ålderdom/arv, vilket avspeglas i att bostadsägarna, trots sina relativt höga inkomster, betalade något mindre än genomsnittligt i liv- och kapitalförsäkringspremier.⁶¹

Sammantaget visar resultatet att försiktighetssparandet var prioriterat, men att även långsiktigt sparande förekom i flera olika former och var tämligen vanligt 1913–1914. De visar också att det fanns en konkurrens mellan sparformerna som innebar att om någon av dem prioriterades, så fick de andra stå tillbaka.

Arbetarsparandet i slutet av 1800-talet

Innan läget i slutet av 1800-talet analyseras, är det värt att erinra om skillnaderna mellan LKU och bouppteckningarna. Den förra beskriver sparflödena under endast ett år, medan de senare sammanfattar flödena under en längre tid. Hur lång, beror på i vilken ålder den boupptecknade dog.⁶² Detta ger i sin tur vissa möjligheter att reflektera över skillnaderna mellan olika åldersgrupper och huruvida de speglar livsförlopps- eller generationseffekter.

Med dessa materialskillnader i minne, är det ändå uppenbart att sparandet i slutet av 1800-talet såg ut på ett annat sätt än 1913–1914. De genomsnittliga boupptecknade tillgångarna, exklusive lösöre, uppgick till 829 kronor för okvalificerade arbetare och till 1 660 kronor för kvali-

59. SOS. *Levnadskostnaderna i städer och industriorter omkring år 1923* (Stockholm 1929) s. 25.

60. Korrelationen med total hushållsinkomst, $r = 0,14^{***}$.

61. $r = -0,07^*$.

62. Arv kunde förekomma, men gällde oftast små belopp. Genom att utesluta boupptecknade med extremt stora förmögenheter (se metodavsnittet) har vi försökt minimera inverkan av arv.

ficerade (tabell 4).⁶³ För att nå viss jämförbarhet med den beräkning som gjordes på grundval av LKU, har tillgångarna för de 86 boupptecknade som var i 60-årsåldern (56–65 år) studerats. Medelvärdet på summan av deras finansiella tillgångar och fastighetstillgångar var omräknat i 1913 års priser 1 089 kronor.⁶⁴ Det kan jämföras med ett medelvärde på 2 280 kronor enligt beräkningarna för 1913–1914 (se ovan).⁶⁵ Trots att jämförelsen är mycket osäker, förefaller resultatet relativt rimligt med tanke på löneutvecklingen. Bouppteckningarna summerar sparflödena under tiden från ungefär 1870 till 1900. De speglar därmed en situation, då reallönerna bara var i genomsnitt 64 procent så höga som 1913–1914. Överskottet som kunde sparas bör ha ökat ännu mer.⁶⁶ Mot den bakgrunden tycks det inte osannolikt att arbetarhushållen sparade i genomsnitt dubbelt så mycket 1913–1914 som i slutet av 1800-talet.

En annan avgörande skillnad mellan de två tvärsnitten var fördelningen på kollektivt respektive individuellt sparande. Enklast ses detta om försäkringar och banker jämförs. De två sparformerna vägde ungefär jämnt i bouppteckningarna (tabell 4), medan nästan allt sparande 1913–1914 gjordes i försäkringar (tabell 2). Resultaten motsäger Hagströms förmodan att arbetarna inte klarade av att spara individuellt. Antagandet byggde på den situation som rådde sedan folkförsäkringarna hade slagit igenom och var fullt förståeligt med tanke på deras dominans. Bouppteckningarna visar dock att arbetarna i Sverige hade sparat långt dessförinnan och då främst individuellt.⁶⁷ Detta trängdes undan av folkförsäkringarna i början av det nya seklet, vilket ledde till en genomgripande förnyelse av arbetarsparandet.

63. Kvalificerade utgörs av arbetare med yrkesutbildning, ofta av hantverkskaraktär, såsom målarmästare och typograf. Okvalificerade är exempelvis skomakeriarbetare och bryggeriarbetare.

64. I löpande priser 928 kr. Deflaterat enligt Myrdal (1933) s. 199.

65. I det senare är inte fastighetstillgångarna inräknade, men de torde inte ha höjt medelvärdet särskilt mycket, eftersom så låg andel ägde sin bostad.

66. För löneutvecklingen, se Bagge *et al.* (1933) s. 260. Resonemanget om överskott bygger på teorier om att den marginella sparbenägenheten, d.v.s. den andel av en inkomstkänning som sparas, ökar när inkomsten stiger. Det stöds också av att livsmedlens bugetandel minskade.

67. Detta gällde redan före industrialiseringen. Kristina Lilja & Dan Bäcklund, "To navigate the family economy during a life-time". *European Review of Economic History*, 17 (2013a) s. 171–189.

TABELL 4: *Medelvärden för olika slag av tillgångar, gifta arbetare (okvalificerade och kvalificerade) 1900–1905 (kr.)*

Tillgångsslag	Okvalificerade	Kvalificerade
Livförsäkring	145	337
Postsparbank	3	1
Sparbank	191	182
Affärsbank	92	132
Sjuk- och begravningskassa	38	50
Övrig förening	13	19
Aktie/obligation	11	18
Övrigt	9	16
Fordran	85	199
Totala finansiella	587	954
Fastighet	242	706
Summa	829	1660
Skuld	205	687
Antal boupptecknade	342	236

Källa: Bouppteckningar, Död- och begravningsböcker, Husförhörlängder 1900–1905 för Eskilstuna, Falun och Uppsala, Landsarkivet i Uppsala (ULA).

I likhet med 1913–1914 fanns stora skillnader mellan hushållen. I den ena änden av skalan fanns de som hade mycket stora tillgångar av flera olika slag och i den andra de som endast hade lösöre och inga spartillgångar alls, enligt vår definition. Av samtliga boupptecknade utgjorde de senare 35 procent. Den andelen bör emellertid justeras nedåt, eftersom försäkringar sågs som personliga och nästan bara förekom i bouppteckningar efter män. För att få en mer rättvisande bild av hur stor andel av hushållen som hade sparat och av fördelningen på olika sparformer begränsas därför undersökningen fortsättningsvis till gifta män. Det visar sig då att ungefär en tredjedel av de okvalificerade arbetarna och en fjärdedel av de kvalificerade saknade spartillgångar.

Gällde detta, liksom 1913–1914, främst de som hade de minsta överkotten? Frågan är svår att besvara, eftersom det inte finns några inkomstuppgifter för de boupptecknade och än mindre något om deras livsinkomster. I brist på detta undersöks i stället hur sparandet samvarierade med lösörets storlek. Bland de 55 fattigaste hushållen, med lösöre värt mindre än 100 kronor, var det inte fullt hälften som hade spartill-

gångar. Av hushållen med mer än 500 kronor i lösöre hade däremot 29 av 31 ett sparande. Resultaten kan tolkas som att små överskott var en viktig orsak till att arbetare inte sparade i slutet av 1800-talet.⁶⁸ Tolkningen bygger på antagandet att lösöret ger en relativt god approximation av hushållens materiella standard och av hur stora överskotten var. Det sistnämnda är förstås osäkert, eftersom en sparsam familj troligen hade mer lösöre än en slösaktig, även om livsinkomsterna var lika. En mer försiktig tolkning är således att de hushåll som hade lägst materiell standard var tydligt överrepresenterade bland de som inte sparade.

Bouppteckningarna och LKU tyder därmed på att materiell standard och överskottets storlek i hög grad påverkade om arbetarhushåll sparade eller inte. Resultaten utesluter naturligtvis inte att även slösaktighet kunde vara en bidragande orsak. Säkert är dock att de som hade lägst inkomster helt saknade ekonomiskt utrymme för genomsnittlig slösaktighet.

Försäkringstillgångar

Nästan hälften av alla boupptecknade gifta män hade tillgångar i sjuk- och begravningskassor, vilket i praktiken innebar att de hade en sparad slant till begravningen (tabell 5). Andelen var betydligt lägre än 1913–1914. Skillnaden kan till någon del bero på att industriarbetare var överrepresenterade i LKU, men torde framför allt spegla att sjuk- och begravningskassor och andra självhjälpsföreningar expanderade kraftigt under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.⁶⁹ Sjukförsäkringarna hade i hela landet cirka 139 000 medlemmar år 1884, 260 000 vid sekelskiftet och 632 000 år 1910.⁷⁰ Andelen sjukförsäkrade arbetare var således betydligt större 1913–1914 än vid sekelskiftet 1900, och större då än 1880.

En del kassor etablerades av företagen, men de flesta av arbetarna själva. Det innebär att ett kollektivt försiktighetssparande växte fram huvudsakligen genom arbetarnas egen försorg. Det baserades på små, återkommande avgifter: 10–25 öre per vecka var normalt i slutet av

68. $r = 0,19^{**}$.

69. Tre fjärdedelar av självhjälpsföreningarna var sjuk- och/eller begravningskassor. Dessutom fanns exempelvis pensionskassor, änke- och pupillkassor samt livförsäkringskassor. Günther Sollinger, *Sjuk- och begravningskassor och andra understöds-kassor i Kungl. Bibliotekets samlingar* (Stockholm 1985) s. 518.

70. För tiden 1900–1910 grundas uppgifterna på de registrerade sjukförsäkringarna och en del av ökningen berodde troligen på att registreringsgraden hade ökat. Andersson (2000) s. 9 och 30.

1800-talet, och avgifterna var på så sätt väl anpassade till arbetarnas betalningsförmåga.⁷¹ Ersättningsnivåerna var låga, och många arbetare var medlemmar i flera kassor samtidigt.⁷² Det var inte ovanligt att manliga familjeförsörjare, exempelvis inom tobaksindustrin, årligen betalade 35 kronor eller mer till olika understödskassor. Detta motsvarade en betydande del av inkomsten som för gifta manliga arbetare inom tobaksindustrin vid denna tid uppgick till 880 kronor per år.⁷³

Redan vid sekelskiftet 1900 var anslutningsgraden hög inom vissa industribranscher. Inom bagerierna var drygt hälften av de gifta manliga arbetarna medlemmar i självhjälpsföreningar, medan andelen inom verkstadsindustrin var över 90 procent.⁷⁴ Det var även stora skillnader mellan olika städer och delar av landet⁷⁵, vilket också framgår av bouppteckningsmaterialet. I den utpräglade industristaden Eskilstuna hade 67 procent av de gifta männen tillgångar i sjuk- och begravningskassor. Motsvarande andelar för Uppsala och Falun, som båda hade ett mer diversifierat näringsliv, var 29 respektive 17 procent. Som visats ovan tenderade skillnaderna mellan städerna att finnas kvar ännu 1913–1914, men hade då minskat till följd av att kassorna blev mer allmänt förekommande.

Tabell 5 visar att tillgångar i sjuk- och begravningskassor var vanligare för arbetare i yrkesaktiv ålder än för äldre arbetare, särskilt äldre okvalificerade. Samma mönster visar livförsäkringarna/tusenmannaföreningarna.⁷⁶ Var detta en livscykel- eller generationseffekt? Mot det förstnämnda talar att arbetare i så fall skulle ha upphört med sjuk- och livförsäkringar när de blev äldre, vilket verkar osannolikt med tanke på att risken för att bli sjuk eller dö då ökade. Däremot är det tänkbart att de äldre inte hade råd att betala avgifterna. Det skulle kunna förklara att nedgången i andel var starkast för okvalificerade arbetare.

71. Henning Elmquist, *Undersökning af den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige 2: Arbetsstatistik IV* (Stockholm 1904) s. 210.

72. Andersson (2000) s. 10.

73. Henning Elmquist, *Undersökning af tobaksindustrin i Sverige: Arbetsstatistik II* (Stockholm 1899) s. 123, 133–136.

74. Johan Leffler, *Undersökning af bagerierna i Sverige: Arbetsstatistik I* (Stockholm 1899) s. LXIV; Elmquist (1904) s. 209.

75. Elmquist (1904) s. 209–210.

76. Normalt uttaxerades 1 kr./medlem då någon medlem avlidit. Medlemskap i en hundramannaförening gav 100 kr. vid dödsfall, medan det i en tusenmannaförening gav 1 000 kr. Det gör att vi räknat in de senare bland livförsäkringarna och hundramannaföreningarna bland begravningskassorna. Elmquist (1904) s. 211.

TABELL 5: *Andel gifta, manliga arbetare med försäkrings- respektive banksparande 1900–1905 i olika åldersklasser (procent)*

Ålders- klass (år)	Okvalificerade			Kvalificerade		
	Sjuk- & begravnings- kassa*	Livför- säkring**	Bank	Sjuk- & begravnings- kassa*	Livför- säkring**	Bank
21–30	38	25	6	40	27	13
31–40	35	15	27	40	44	16
41–50	39	34	37	39	42	23
51–60	41	15	20	53	26	16
61–70	20	5	35	46	29	33
71–80	13	0	33	17	8	50

Källa: Bouppteckningar, Död- och begravningsböcker, Husförhörslängder 1900–1905 för Eskilstuna, Falun och Uppsala, Landsarkivet i Uppsala (ULA).

Anm.: * Inklusive hundramannaföreningar. ** Inklusive tusenmannaföreningar.

Mer sannolikt är emellertid att det rörde sig om en generationseffekt. Flera sjukkassor hade en maximiålder (vanligtvis 40–60 år) för inträde.⁷⁷ Många som var över 60 år vid sekelskiftet 1900 kan därmed ha varit för gamla för att bli medlemmar i en kassa när denna bildades. Även livförsäkringsalternativet torde i stort sett hade saknats för den generationen. När möjligheten väl uppkom, var det till en början bara kvalificerade arbetare som hade råd, vilket kan förklara varför livförsäkringar var vanligare i den gruppen (tabell 5).

Troligt är att de äldre arbetarna i stället hade använt bank för att tillgodose både försiktighetsmotivet och eventuellt sparande för ålderdom/arv. Det kan förklara att banktillgångar, relativt sett, var betydligt vanligare bland äldre än bland yngre arbetare (tabell 5). Generationskillnaderna tyder på att arbetarnas sparande hade genomgått en förnyelse även under 1880- och 1890-talen, i samband med att självhjälpsföreningar blev vanliga. Dessförinnan var pengar på banken tillsammans med fordringar och fastigheter de förhärskande sparformerna. Tolkningen stöds av forskning som visar att försäkringar helt saknades i bouppteckningar för Falun ännu i början av 1880-talet.⁷⁸ Slutsatsen är att det tidiga arbetarsparandet nästan uteslutande var individuellt.

77. Elmquist (1904) s. 214.

78. Kristina Lilja (2004), *Marknad och hushåll: Sparande och krediter i Falun 1820–1910 utifrån ett livscykelperspektiv* (Uppsala 2004), s. 95.

Ledde förnyelsen till att procentuellt fler arbetare började spara? Enligt bouppteckningarna var andelen som hade tillgångar i försäkring och/eller bank mycket lika (65 procent) bland äldre och yngre. Bouppteckningsgraden var emellertid lägre för de äldre. Om det antas att bara de som boupptecknades hade spartillgångar, innebär det att drygt en tredjedel av de som var över 60 år hade sparmedel. Motsvarande gällde för hälften av männen i åldern 21–60 år.⁷⁹ Jämförbarheten är naturligtvis begränsad, men skillnaden mellan åldersgrupperna tyder på att andelen sparare hade ökat i slutet av 1800-talet, förmodligen som en kombinerad effekt av att lönerna steg samt att mer attraktiva sparformer etablerades. Andelen sparare enligt LKU (över 80 procent) indikerar att denna utveckling fortsatte även under början av 1900-talet.

Mediantillgången för medlemmar i sjuk- och begravningskassor var cirka 150 kronor och för de som hade livförsäkringar drygt 1 000 kronor. Det förstnämnda täckte nätt och jämnt begravningskostnaderna, vilket å andra sidan innebär att en livförsäkring lämnade pengar kvar åt de efterlevande efter att begravningen var betald.⁸⁰ I praktiken handlade det oftast om änkor och barn, eftersom män hade kortare medellivslängd och i regel var de som hade livförsäkringar. Därmed kan livförsäkringarna ses som ett sätt att spara både för änkans ålderdom och för barnens arv.

Banktillgångar

I drygt en fjärdedel av bouppteckningarna redovisades banktillgångar (Tabell 5). Det förefaller lite med tanke på att det fanns i genomsnitt nästan ett sparbankskonto per hushåll i Sverige år 1900.⁸¹ Siffrorna avser befolkningen i sin helhet, men undersökningar har visat att liknande förhållanden gällde för arbetare.⁸² Detta tyder på att många konton var passiva eller bara användes för kassaförvaltning precis som 1913–

79. Bouppteckningsgraden var 74 % för åldern 21–60 år och 54 % för åldern 61–80 år. För de som saknade åldersuppgift har åldern estimerats med hjälp av hur gamla barnen var. Tillvägagångssättet redovisas i Lilja & Bäcklund (2013b) s. 520.

80. Enligt bouppteckningarna var medianen för okvalificerade 96 kr. och för kvalificerade 115 kr.

81. *BiSOS Y Sparbanksstatistik 1900* (Stockholm 1902); *Historiskt statistik för Sverige: Del 1. Befolkningen* (1969).

82. "Varifrån kommer, hur uppstår sparkapitalet? En statistisk-ekonomisk undersökning rörande insättarna och inlåningsrörelsen i Stockholms stads sparbank 1821–1943", opubl. uppsats av okänd förf. (Uppsala 1946) s. 78–79 (uppsatsen i artikelförf. ägo); Lilja (2004) s. 125.

1914.⁸³ Sparbankskonton var vanligast, men vissa arbetare hade även tillgångar i affärsbanker (Tabell 4) och då tämligen stora summor. Däremot blev postsparbankerna ingen succé. Endast 3 procent hade tillgångar där, och det rörde sig i regel bara om småsummor. Orsaken torde vara den låga inlåningsränta som gavs på sparmedlen.⁸⁴

Gifta män i åldern 21–60 år hade vanligtvis antingen tillgångar i bank eller i livförsäkringar, sällan bådadera, vilket visar att de valde mellan de två sparformerna.⁸⁵ Att ha pengar på banken tenderade att vara vanligare bland okvalificerade arbetare, medan kvalificerade oftare hade livförsäkringar.⁸⁶ Det tyder på att banksparande vid den här tiden var ett låginkomstalternativ för de som inte förmådde att regelbundet betala in premier till en livförsäkring. Skillnaden är tydlig mot förhållandena 1913–1914 och visar vilken genomslagskraft folkförsäkringarna hade.

Redan i slutet av 1800-talet fanns en tendens att livförsäkringar mest lockade barnfamiljer, medan banksparande var relativt oberoende av om familjer hade barn eller inte. Under början av 1900-talet stärktes dessa olikheter och 1913–1914 fanns ett mycket tydligt sparmönster som gick ut på att livförsäkringar var vanligare hos barnfamiljer och banksparande hos de som inte hade barn (tabell 6).⁸⁷ Mönstret bidrog till försäkringarnas totala dominans i LKU, eftersom det nästan bara var barnfamiljer som ingick i den undersökningen. Tabellen visar emellertid att andelen med livförsäkringar var avsevärt större 1913–1914 för både barnfamiljer och övriga. Medan livförsäkringar var det exklusiva alternativet i slutet av 1800-talet, valdes de före banksparandet 1913–1914. I det avseendet hade definitivt en förnyelse skett av arbetarsparandet. Den innebar att långsiktigt sparande för ålderdom/arv ökade i omfattning i början av 1900-talet, även om det hade förekommit redan tidigare.

83. Cirka 10 % av alla konton avslutades i Stockholms stads sparbank år 1893 på grund av att de var inaktiva. "Varifrån kommer..." (1946) s. 29. År 1900 hade ca 55 % av alla konton i riket ett saldo på 100 kr. eller mindre. Medelvärdet var ca 26 kr., vilket tyder på att många saknade behållning. *BiSOS Y. Sparbanksstatistik 1900* (1902) s. V.

84. Kurt Samuelsson, *Postbanken – postsparbank och postgiro – 1884–1925–1974* (Stockholm 1978) s. 14–43.

85. Korrelationen mellan att ha bank- eller försäkringstillgångar var för okvalificerade arbetare, $r = -0,68^{***}$ och för kvalificerade, $r = -0,76^{***}$.

86. Korrelationen med kvalificerade arbetare var för livförsäkringar, $r = 0,17^{**}$, för sjuk- och begravningskassor $r = 0,05$ och för banktillgångar $r = -0,08$ ($p = 0,26$).

87. För boupptecknade var korrelationen mellan barnfamiljer och tillgångar i livförsäkring $r = 0,10$ ($p = 0,14$), medan motsvarande för banktillgångar var, $r = -0,02$. För LKU, $r = 0,16^{***}$ respektive $r = -0,18^{***}$.

TABELL 6: *Sparmönster och barn. Procentuell andel gifta arbetare 21–60 år som sparade i bank respektive livförsäkring. Fördelning på hushåll utan respektive med barn*

Barn	Bouppteckningar 1900–1905			LKU 1913–1914		
	Antal	Bank (%)	Livförsäkring (%)	Antal	Bank (%)	Livförsäkring (%)
Utan	33	24	18	56	50	52
Med	174	22	31	625	27	70

Källa: Bouppteckningar, Död- och begravningsböcker, Husförhörlängder 1900–1905 för Eskilstuna, Falun och Uppsala, Landsarkivet i Uppsala (ULA); SOS. *Socialstatistik. Levnadskostnaderna i Sverige 1913–1914: Del III. Hushållsräkenskaper* (Stockholm 1919). Anm.: Uppgifterna för 1900–1905 avser gifta män.

Tillgångar i fordringar och fastigheter

Fordringar utgjorde cirka 10 procent av spartillgångarna (tabell 4) och förekom hos en femtedel av de gifta männen mellan 21 och 60 år. Hälften av dessa hade fordringar på mer än 200 kronor, vilket var relativt stora belopp jämfört med de småsummor som i regel hanterades 1913–1914. Förmodligen hade fordringar större betydelse för sparandet i slutet av 1800-talet eftersom kreditväsendet då var mindre utvecklat och lånebehoven stora så länge lönerna var låga. De som hade fordringar var mer förmögna än genomsnittet och hade oftare tillgångar i bank, vilket antyder att de hade likviditet nog att ge personliga lån.⁸⁸

Av Tabell 4 framgår också att fastigheter utgjorde en betydande del av de boupptecknade tillgångarna. Detta beror nästan uteslutande på att fastighetsägande var vanligt bland äldre arbetare i Falun och kan inte läggas till grund för en jämförelse med 1913–1914, då varken Falun eller de äldre ingick i LKU. Om vi håller oss till de två städer som ingick i båda undersökningarna, Eskilstuna och Uppsala, var det endast två boupptecknade arbetare som ägde fastighet i den förra och ingen i den senare, vilket kan jämföras med ungefär 15 procent i båda städerna, enligt LKU. I dessa två städer verkar sparande i egen bostad ha blivit vanligare i början av 1900-talet. Detta var dock knappast ett generellt utvecklingsdrag, eftersom bara enstaka arbetare verkar ha ägt bostad 1913–1914 i flera av de större städerna, exempelvis Jönköping, Malmö, Helsingborg och Göteborg.⁸⁹

88. Korrelationen mellan förekomst av fordringar och förekomst av banktillgångar, $r = 0,27^{***}$.

89. Enligt LKU var andelen som ägde bostad 4 % eller lägre i dessa städer.

Sammanfattning och slutsatser

Den bild av arbetarsparandets framväxt som här tonar fram skiljer sig på några väsentliga punkter från den som Hagström skisserade på basis av levnadskostnadsundersökningarna 1913–1914 och 1923. För det första var företeelsen av betydligt äldre datum än han verkade tro. Trots att lönerna var låga och sysselsättningen fluktuerade kraftigt, förefaller det redan vid sekelskiftet 1900 ha varit vanligt att gifta arbetare i städerna sparade. För det andra var inte kollektiva sparformer så avgörande som han förmodade. Det begränsade sparande som förekom på 1870-talet skedde huvudsakligen individuellt, i exempelvis bank, fordringar och fastigheter. Från och med 1880-talet blev kollektivt sparande i självhjälpsföreningar, mestadels sjuk- och begravningskassor, allt vanligare. Under 1900-talets första årtionde köpte många arbetare liv- och kapitalförsäkringar, vilket ledde till att försäkringspremierna helt dominerade sparflödena vid LKU 1913–1914. Nya kollektiva sparformer och långsiktigt ökande överskott innebar sammantaget att arbetarsparandet genomgick ett par vågor av förnyelse under tiden 1870–1914. Ett resultat var att banksparatet successivt tappade i betydelse och fick en mer kortsiktig karaktär. Det var slutet av denna förnyelseprocess som Hagström iakttog. Orsaken till att så få arbetare sparade långsiktigt i bank 1913–1914 var således inte främst att de inte förmådde spara individuellt, vilket han antog, utan att de i stället valde mer attraktiva sparformer som fanns att tillgå.

Förutom förnyelsen över tid, fanns även variationer i sparformerna mellan olika grupper av arbetare vid en och samma tidpunkt. Ett exempel är skillnaden mellan barnfamiljer och de som inte hade barn. De förra föredrog liv- och kapitalförsäkringar, medan de senare höll kvar vid bankerna ännu på 1910-talet. Då barnfamiljer var starkt överrepresenterade i LKU, förstärks intrycket av att försäkringar dominerade. Också i andra avseenden fanns stora variationer i det generella utvecklingsmönster som tecknats. De berodde, förutom på skillnader i överskottens storlek, även på exempelvis vilka yrken arbetarna hade och var de bodde.

Andelen hushåll som sparade och de genomsnittliga tillgångarna steg kraftigt mellan slutet av 1800-talet och början av 1910-talet. Förklaringen är att reallönerna ökade snabbt och att de nya sparformerna gjorde sparandet mer attraktivt. Arbetarhushållen försökte på olika sätt skapa en större trygghet i tillvaron genom att spara. Försiktighetsmotivet var prioriterat och för de som endast hade små överskott fanns

inte utrymme för något annat. Inkomstökningen, i kombination med att folkförsäkringarna erbjöd en ekonomiskt överkomlig sparform, ledde dock till att sparande för ålderdom och arv blev vanligare. Påpekas bör emellertid att det ännu vid tiden för första världskrigets utbrott endast var de mest välavlönade arbetarna som förmådde spara tillräckligt för full försörjning under ålderdomen.

Under hela perioden fanns också många arbetare som inte alls förmådde spara. Orsaken var knappast slösaktighet generell. I många fall är det tydligt att låga inkomster i förhållande till försörjningsbördan helt enkelt gjorde att ingenting blev över. I andra fall fanns förmodligen ett mindre överskott, men så litet att det försvann vid "socialt acceptabel" slösaktighet. Mycket tyder tvärtom på att arbetarna i allmänhet var sparsamma. De anpassade sig snabbt till nya sparformer, sparandet ökade i takt med att överskotten blev större och sparmotiven breddades till att omfatta även ett planerat långsiktssparande. Breddningen var allra tydligast för låginkomsttagarna. I deras fall fanns till och med tydliga tecken på en överdriven sparsamhet i början av 1900-talet, det vill säga att de försökte spara mer än de förmådde och därigenom tvingades skuldsätta sig.

Samspelet mellan stigande överskott och nya sparformer var viktigt för utvecklingen. Små överskott gjorde att arbetarna i regel tvingades välja mellan olika sparformer och att framgång för en samtidigt medförde tillbakagång för en annan. Alla nya sparformer som introducerades blev inte heller framgångsrika. Ett exempel är de tidiga livförsäkringarna som uppenbarligen var för dyra med tanke på hur små och osäkra inkomster arbetarna hade. Ett annat är postsparbankerna, vilka inte fick något större gensvar hos arbetarna. Det fick däremot de kollektivt organiserade sjuk- och begravningskassorna liksom folkförsäkringarna. Försäkringsformen innebar att uttag vid behov kunde göras redan innan den enskilde hade sparat ihop hela det belopp som uttaget gällde. Båda sparformerna förenade arbetarnas behov under livstiden med ett efterlevandeskydd. Båda var uppenbarligen väl anpassade till arbetarnas sparmotiv och möjligheter att lägga undan en slant. De bidrog därigenom till att mer sparades.

Påfallande är att utvecklingen av arbetarsparandet i Sverige generellt liknar utvecklingen i Storbritannien. En väsentlig skillnad är dock att förloppet var mycket mer komprimerat i Sverige. Ökningen var snab-

bare här och övergången mellan olika sparformer skedde i ett högre tempo. Till detta bidrog säkert att de svenska arbetarna hade en mer förmånlig reallöneutveckling, men även att britererna, som industriella föregångare, var tvungna att själva utveckla nya sparformer, medan dessa kunde kopieras i Sverige. Vid första påseendet tycks ytterligare en väsentlig skillnad vara omfattningen av ett planerat långsiktigt sparande. Våra data tyder på att detta blev ett viktigt inslag i arbetarsparandet i Sverige under årtiondet före första världskriget, det vill säga redan innan folkpensionen infördes 1913. Johnson tycks däremot anse att införandet av pensioner i Storbritannien 1908 var en förutsättning för att de brittiska arbetarna skulle våga spara inför ålderdomen. Skillnaden förvånar, eftersom brittiska och svenska arbetare hade ungefär lika höga löner vid den tiden. Vi har inte underlag för att pröva Johnsons slutsats, men vill peka på att hans data visar att nästan hela tillgångsökningen för de brittiska arbetarna redan mellan 1901 och 1906 skedde i så kallade *industrial life assurances*, vilket de svenska folkförsäkringarna var en motsvarighet till. Det kan tyda på att även de brittiska arbetarna, på samma vis som de svenska, var villiga att ge sig i kast med långsiktiga sparplaner redan innan pensioner infördes.

Variation and renewal: Working-class saving in Sweden 1870–1914

Probate inventories indicate that approximately 50 per cent of married workers in Swedish towns at the turn of the 20th century had financial assets and/or owned real estate. Although profligacy of course existed, workers in general seem to have been thrifty. Those without savings often had very low incomes and many dependents. Savings and the percentage of savers increased concurrently with rising real incomes and economic surpluses. Essential were also the introduction of new savings methods that led to a decreasing cost for saving. Most important were sickness and burial funds and endowment assurances. These collective solutions for saving were well suited to workers' needs and economic capacity, and workers quickly adapted their savings habits to the new conditions. In the case of endowments, there was even a tendency that they tried to save more than they could actually afford.

The adaptation to new savings methods meant that there was a renewal of working-class saving over time. Individual savings, for example in banks, were successively replaced by collective savings. The latter totally dominated at the end of the period. The extent of the renewal varied among occupational groups and towns. Also notable was the variation between families with children and those without. The former prioritized life and endowment assurances, while the latter more often accumulated funds in bank accounts. There was also a renewal in saving motives. Precautionary saving dominated, but after the turn of the 20th century saving for old age and/or bequests became more common. However, accumulated funds were generally small and insufficient for full retirement in old age. The development of working-class saving in Sweden 1870–1914 shows many similarities with the development in Great Britain, although the former started later, and was faster and more compressed. An important explanation is that real wages rose more rapidly in Sweden than in Great Britain.

Keywords: working-class, Sweden, turn of the 20th century, probate inventories, household budget survey, precautionary saving, saving for old age, endowments assurances, sickness and burial funds